

**BYUDJET MABLAG'LARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI
OSHIRISH USTIDAN MOLIVAVIY NAZORATNING ROLI**

Xasanov Fazliddin Fayozovich
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Moliyaviy nazoratni rivojlantirish muammosini hal qilish davlat moliyaviy nazorati tizimini shakllantirishni taqozo etadi, bu davlat resurslarini jamiyat uchun ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish, davlat xarajatlarini boshqarish, nazoratni takomillashtirish, xalqaro standartlar asosida davlat moliyaviy nazorati organlarining turli darajalarini ishlab chiqish va tartibga solish imkonini beradi. ularning orasidagi o'zaro ta'sir. Shuni yodda tutish kerakki, moliyaviy nazorat har doim yangi xususiyatlarga ega bo'lgan dinamik jarayondir va shuning uchun u bilim darajasidan qat'i nazar, uzoq muddatda iqtisodiyot fanining tadqiqot ob'ektida mustahkam va munosib o'rin egallashi kerak, ayniqsa o'tish iqtisodiyotida. Bozor iqtisodiyotida moliyaviy nazoratning ahamiyati keskin oshganligi sababli, moliyaviy nazoratning ahamiyati ham sezilarli darajada oshib bormoqda. Ma'muriy hukmronlik tizimidan farqli o'laroq, bozor iqtisodiyotida davlatning demokratik boshqaruv tamoyillariga asoslangan iqtisodiy funksiyalari sezilarli darajada cheklangan bo'lib, bu iqtisodiy erkinlikni rag'batlantiradi, ammo bunday erkinlikni qo'lga kiritish hech qachon o'zboshimchalik va zararli natijalarga olib kelmasligi kerak.

Shu sababli, yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitida iqtisodiyot ustidan davlat nazoratining ahamiyati ortib bormoqda. Konstitutsiya va tegishli qonunchilikka asoslanib, moliyaviy nazoratning asosiy shakllaridan biri bo'lgan davlat moliyaviy nazoratining maqsadi davlatning moliyaviy siyosati amalga oshirilishini bevosita nazorat qilish, mamlakatda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, davlat byudjeti va byudjetdan tashqari byudjetdan foydalanishni tashkil etish va ulardan foydalanishdir mablag'lar. Hozirgi kunda davlat moliyaviy nazorati mamlakatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlari, moliya va soliq organlari, g'aznachilik tizimi va boshqa davlat organlari tomonidan amalga oshirilmoqda. G'aznachilik va soliq organlari ushbu organlar orasida juda muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy nazorat tizimi davlat byudjetining maqsadli va samarali sarflanishi, maqsadli byudjet mablag'lari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari, shuningdek davlat kafolati ostida olingan kreditlar ustidan davlat moliyaviy nazoratini amalga oshiradi. Davlat moliyaviy nazorati, shuningdek, alohida vazirliklar va qo'mitalarning nazorat-taftish idoralari, bosh buxgalteriya va moliya bo'limlari tomonidan amalga oshiriladi. Iqtisodiy rivojlanishning globallasuvi bosqichida eski boshqaruv tizimini tiklash, yangilash va takomillashtirish zarurligiga ishonamiz. Moliyaviy nazoratni takomillashtirish, birinchi navbatda, eng zamonaviy boshqaruvni tashkil etish va ishlashini, boshqaruv tizimini muvofiqlashtirishni va uning ta'sirini oshirishni o'z ichiga olishi kerak.

Ko'plab jahon olimlari moliyaviy nazorat va davlat byudjeti ijrosi ustidan nazoratni o'rganishga murojaat qilishdi. Davlat byudjeti asosan iqtisodiyotda davlat tovarlari va xizmatlarini ishlab chiqaradigan davlat sektorini moliyalashtirishga xizmat qiladi. Davlat sektori jamiyat uchun juda muhim xizmatlarni taqdim etadi (McKenzie, 1988). Bu haddan tashqari kompensatsiya funksiyasi sifatida ishlaydi. Ya'ni, bozor iqtisodiyoti samarali qila olmaydigan yoki amalga oshirish uchun etarli stimulgga ega bo'lmagan narsalarni qiladi. Musgrave va Musgrave (1976) davlat sektorining funksiyalarini quyidagicha tasnifladilar:

- * resurslarni taqsimlash-ijtimoiy imtiyozlar va xizmatlar ko'rsatish;
- * daromad taqsimoti-adolatlilik tamoyiliga rioya qilish uchun jamiyatda boylik yoki daromad taqsimotini tartibga solish;
- * barqarorlashtirish-yuqori bandlik, narx barqarorligi va iqtisodiy o'sishga erishish uchun soliq siyosatidan foydalanish.

Davlat budjeti mablag'larini shakllantirishda uning ham xarajatlar qismini, ham daromadlar qismini belgilash muhimdir, chunki budjetning daromadlari va xarajatlari o'zaro bir-birini taqozo etadi, uni to'liq hisobga olmaslik, noxush oqibatlarini keltirib chiqaradi. Budjet siyosatining asosiy yo'nalishi moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy tizim sohalari o'rtasida qayta taqsimlash va respublikamizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni barqarorlashtirish maqsadida, davlat ixtiyoridagi moliya resurslarini arkazlashtirishdan iboratdir.

Respublikamizda budjet ijrosini belgilangan parametrlar doirasida ijroetish, budjetdan mablag' bilan ta'minlashni takomillashtirish hamda mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanish, budjet intizomini ta'minlash budjet tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Budjet jarayonlarida, jumladan, budjet ijrosini qa'tiy ta'minlashda budjetdan birinchi darajali ustivor ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish, budjet mablag'laridan maqsadli, samarali foydalanish borasida olib borilayotgan ishlar bilan bir qatorda yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud. Iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni, bozor mexanizmining takomillashtirilishi va islohotlarning tobora chuqurlashib borishi har bir iqtisodiy jarayonni chuqur tahlil qilishni taqozo qilmoqda. Budjet jarayonini mavjud qonunchilik asosida, budjet ijrosini belgilangan parametrlar doirasida ijro etish, budjetdan mablag' bilan ta'minlashni takomillashtirish hamda mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanish, budjet intizomini ta'minlash budjet tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

1-jadval

2023-yil uchun O'zbekiston Respublikasi Konsolidatsiyalashgan budjetining jamlanma parametrlari hamda 2024-2025-yillarga budjet mo'ljallari [4].

T/r	Ko'rsatkichlar 2023-yil uchun prognoz	Maqsadli mo'ljallar
	2024-yil	2025-yil
1.	Yalpi ichki mahsulot, mlrd so'm	1 068 044 1 235 398 1 411 965
2.	Yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati, foizda	5,3 5,6 6
3.	Iste'mol narxlari indeksi, o'tgan yilning dekabr oyiga nisbatan, foizda	9,5

5-6 5
4. Sanoat mahsulotlarining o'sish sur'ati, foizda 5,1 - 6,9 6 7,2
5. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklarida ishlab chiqarishning o'sish sur'ati, foizda 3,5 3,7 3,9
6. Xizmatlar ko'rsatishning o'sish sur'ati, foizda 6,7 6,2 6

Ushbu jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, 1-4-5-ko'rsatkichlarga qaraydigan bo'lsak, 0,3 foizli o'sishni ko'rishimiz mumkin. Ammo 3-6-ko'rsatkichlar esa buning aksini ko'rsatib turibdi.

2-Jadval

2023-yil uchun O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning asosiy makroiqtisodiy

ko'rsatkichlari prognozi va 2024-2025-yillarga maqsadli mo'ljallar [5]

T/r	Ko'rsatkichlar	2023-yil	2024-yil	2025-yil
I. Konsolidatsiyalashgan budget daromadlari				
1.	Davlat budjeti daromadlari*	232 107,10	269 965,60	309 829,90
2.	Davlat maqsadli jamg'armalari daromadlari*	41 250,70	46 793,80	50 609,20
3.	O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasiga tushumlar	11 712,00	11 394,20	9 959,00
4.	Budget tashkilotlarining budgetdan tashqari jamg'armalariga tushumlar	25 608,10	25 544,10	26 821,30
II. Konsolidatsiyalashgan budget xarajatlari				
1.	Davlat budjeti xarajatlari *	227 866,60	255 324,10	285 570,50
2.	Davlat maqsadli jamg'armalari xarajatlari	70 212,90	77 565,20	85 342,80
3.	O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'larining sarflanishi	11 712,00	17 474,60	17 765,50
4.	Budget tashkilotlarining budgetdan tashqari jamg'armalari mablag'larining sarflanishi	25 608,10	25 033,20	26 284,90
5.	Tashqi qarz hisobidan davlat dasturlariga xarajatlar	7 813,00	11 800,00	13 400,00

III. Davlat maqsadli jamg'armalariga transfertlar 29 867,60 34 341,70 37 775,50

IV. Konsolidatsiyalashgan budget saldos (profitsit +, defitsit -) -32 534,70 -33 499,40 -31 144,30

V. Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari saldos (profitsit +, defitsit -) -24 721,70 -16 129,90 -10 474,20

VI. Davlat qarzlari so'ndirish 19 173,70 31 498,80 26 657,50

Ushbu jadvalda eng yuqori ko'rstakichni davlat byudjeti daromadlari ya'ni 2025-yilga borib, 309 829,90 mlrd so'mni tashkil qilar ekan. 1 va 2 yillar o'rtasidagi

farqi 43019,8 mlrd so'mni tashkil qiladi. Davlat byudjeti xarajatlari esa, 285 570,50 mlrd so'mni tashkil qilgan ekan. 1 va 2 yillar o'rtasidagi farqni olib qaraydigan bo'lsak, 27457,5 mlrd so'mni tashkil qilmoqda.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasida nazorat ishlari samaradorligini ta'minlash, hamda byudjet mablag'laridan foydalanish yuzasidan samarali moliyaviy nazoratni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari yuzasidan quyidagi asosiy xulosa, taklif va tavsiyalarimizni aks ettiramiz:

- davlat siyosatiga mos ravishda moliyaviy nazorat tizimini isloh qilib borishni ta'minlash;

- moliyaviy nazorat qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun ko'zda tutilgan natijaga erishishni ta'minlashga xizmat qilishi lozim;

- moliyaviy nazorat organlarining byudjet xarajatlarini optimallashtirishga qaratilgan yuqori samarali faoliyatini rag'batlantirish mexanizmini takomillashtirish;

- moliyaviy nazorat sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatlarini amalga oshirish;

- moliyaviy nazorat tizimi organlari faoliyatini muvofiqlashtirishning me'yoriy-huquqiy asoslarini yanada mustahkamlash va takomillashtirish;

- nazorat organi tizimi bilan turli tashkilotlar (tijorat banklari, soliq, bojxona organlari, tovar xom-ashyo birjalari) o'rtasidagi axborot almashish tizimini yanada muvofiqlashtirish;

- xorijiy davlatlarda byudjet mablag'laridan foydalanish yuzasidan nazorat tadbirlarini amalga oshirish mexanizmini va nazorat-taftish organlari faoliyatini kuzatish va tajribalarini o'rganish, so'ngra ularning ijobiy yutuqlari va natijalarini milliy moliyaviy nazorat tizimimizga tadbiq etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gaibnazarova Z.T., Isamuxametov Sh.A. darslik "Iqtisodiyot nazariyasi" Toshkent-2020 y. 14 b.

2. Malikov T.S. "Byudjet-soliq siyosati" T.: "Iqtisod-moliya" 2019 y.

3. Lex.uz O'RQ-813-son Toshkent sh., 2022-yil 30-dekabr 1-ilova

4. Lex.uz O'RQ-813-son Toshkent sh., 2022-yil 30-dekabr 2-ilova

5. Akinola, K.O. and Asein, A.A. (1998). Resolving conflicts in Budgeting and Planning. *The Nigerian Accountant*. Journal of the Institute of Chartered Accountants of Nigeria 31(2): pp.34-38.

6. Ahsan, N.M. Governance and the Legislative Audit Function. Paper presented at *ICGFM's on Government Financial management's international financial management conference*, Washington, D.C. 22-24 September, 1994.

7. Asselin, R Integrated Financial Management in Latin America, as of 1995. *LATPS occasional paper series*. No. 18, September. Washington, D.C: World Bank Institute, 30th September, 1995.

8. Ball, I, Dale, T., Eggers, D.W. and Sacco J. (1999). Reforming Financial Management in the Public Sector. Lessons U.S. officials can learn from Zealand. *Reason Public Policy Institute*. Policy study No.258